

KAKO SO SLOVENIJO UČILI BIVANJA

Oto Luthar

Na naslednjih straneh bom skušal argumentirati tezo, da v obdobju intenziviranja modernega družbenega razvoja, se pravi od 16. stoletja naprej, predvsem pa v obdobju intenzivne modernizacije, slovenske dežele niso bistveno zaostajale za drugimi celinskimi evropskimi pokrajinami, oz. da tipično umeščanje slovenskih dežel na periferijo zdrži kritiko le, če pojmujeemo modernizacijo kot širok kulturni proces in ne kot seštev ek tipičnih modernizacijskih učinkov. Skratka, modernizacija slovenskih dežel poteka skoraj hkrati z drugimi evropskimi okolji, za njihov kulturni razvoj pa je značilno tipično latecomerstvo malih perifernih sistemov. Pri tem še posebej poudarjam, da je za slovenske dežele izraz mali sistem ustrežnejši od izraza periferni.

Eden od osnovnih argumentov za to, da je vse od zgodnje moderne dobe razvoj slovenskih dežel primerljiv z razvojem večine celinskih zahodnoevropskih pokrajin, je to, da so šle slovenske dežele, delno sicer še vedno osredotočene na štiri "koline, ki so hkrati krajine" (koroško-gospodarsko-celovško, karantansko-graško, savinjsko-celjsko, kranjsko-ljubljansko - Milko Kos), skupaj s svojim večinskim in manjšinskim prebivalstvom skozi značilne iniciacijske stopnje prednacionalnega formiranja oz. faze modernega družbenega razvoja. In to po bolj ali manj značilnem (zahodno) evropskem vzorcu razvoja.

Pri tem mislim predvsem na:

- formiranje literarnega jezika v 16. stoletja (z natisom prve knjige v lokalnem jeziku);
- utemeljitev t.i. znanstvenega koncepta nacionalne zgodovine in zgodovinopisja po razsvetljenem vzorcu v 18. stoletja (Linhartov "Poskus zgodovine Kranjske ...", 1788) in
- na operacionalizacijo (idealističnega) nacionalnega programa sredi 19. stoletja (Matija Majer, Program zedinjene Slovenije, 1948).

Podobno doseganje razvoja zasledimo tudi kasneje, v drugi polovici 19. stoletja in na začetku 20. stoletja, v obdobju intenzivne modernizacije (determinirane predvsem z industrializacijo), prav gotovo pa lahko to trdimo v zvezi z primerjalno analizo nekaterih modernizacijskih učinkov - urbanizacije in - birokratizacije. Stranski učinek obeh je ne nazadnje (po 18. stol.) tudi dokončna uveljavitev procesa ločevanja javne in zasebne sfere - z ločitvijo bivalnega in delovnega prostora - in redefinicija moške in ženske vloge. Za lokalne razmere so pomembne raziskave ljubljanskih družin na primer (A. Studen, zgodovinar mlajše generacije, uporablja vsakokratni vzorec okoli 500 družin), v različnih časovnih razdobjih po letu 1869. Zanimivo in poučno pa je tudi branje različnih gospodinjstkih napotkov (daleč najbolj zanimivi so tisti, ki jih je napisal dr. Serbec v letih 1870 do 1880, govorijo pa o tem, kako mora žena skrbeti za dobro počutje delovnega in zato upravičeno "trudnega" moža) - branje raznovrstnih koristnih napotil torej, ki pričajo o redefiniciji "tipične" ženske in "tipične" moške vloge. Z novim pojmovanjem ali z redefinicijo

pojmovanja dela se ženski namreč dokončno pripiše ekskluzivna skrb za zasebno sfero. Moškega na drugi strani pa se prek njegove delovne funkcije državnega nameščenca ali obiskovalca najpomembnejše družabne institucije 19. stoletja, t.j. kavarne, izenači z javno sfero. Vse skupaj spremlja tudi formiranje nuklearnih družin, tako da imamo v tem času v mestih in njihovih zaledjih (prek sistema zaščitenih kmetij pa tudi v mnogih kmečkih okoljih) že docela formiran tip nuklearne družine oz. konec 19. stoletja se tudi v slovenskih deželah uveljavi t.i. načelo "generacijskega bivanja".

Torej v eni družini praviloma živi ena generacija s svojimi otroci, ponekod s služinčadjo in praviloma (to je bistveno) ločeno od pomočnikov oz. vajencev, kadar gre za obrtniške družine.

Glede na to in glede na zgornje zadostive merilom historične, prednacionalne ali naivno nacionalne samodefinicije torej težko govorimo o tipičnem zamujanju oz. "latecommerstvu" v osnovni modernizaciji slovenskih dežel. Res se kaže določen čačsovni zamik v uvajanju "mašinizacije" npr., toda ta ni nič večji in nič manjši kot pri nekaterih drugih (tudi osrednjih) avstrijskih, nemških ali francoskih deželah. Nasprotno, če se opredelimo le na omenjene modernizacijske učinke (urbanizacijo in birokratizacijo) tega zamika skoraj ni. Rast števila državnih nameščencev je namreč, ob že običajnem trendu rasti števila klasičnih državnih uradnikov, ki ga poznamo od 16. stoletja naprej, podobna kot drugod. Prav tako Ljubljana, Celje, Maribor, Kranj in nekatera lokalna središča - prav gotovo pa Ljubljana, in to v vseh pogledih "posnema(jo)" druga srednje - in zahodnoevropska mesta; predvsem kar zadeva način ureditve stanovanja, čas oblikovanja prevlade nuklearne družine, komunalno ureditev, način socializacije na javnih mestih.... V drugih modernizacijskih aspektih, npr. pri prodoru "mašinizacije", pa se razmere bistveno spremenijo po dokončanju južne železnice; s tem se prejšni zamik skorajda izniči....

O latecommerstvu torej ne moremo govoriti, ko primerjamo tipične modernizacijske učinke temveč ga moramo iskati v drugih procesih strukturnih sprememb. Najbližji zasilni pojem za celoten sklop nezmožnosti politične, nacionalne in kulturne artikulacije vidim v t.i. kulturnem latecommerstvu, to je tipično predvsem za manjše sisteme, ki se zaradi podprivilegiranosti v razporeditvi politične in gospodarske moči niso mogli nacionalno in politično artikulirati pred 20. stoletjem. Zaradi skrbi za svoje nacionalno preživetje so bili sistemi neekspanzivni, "obrnjeni navznoter", t.j., nenehno so bili prisiljeni iskati robne polzakonite ali celo nezakonite poti svojega nacionalnopolitičnega delovanja in s tem so bili dovzetnejši za klientelno kot za formalno zakonsko načelo.

Deloma tudi zato lahko o idealističnem političnem programu Zedinjene Slovenije - ki je sicer enkrat federalistični predlog v celi zgodovini monarhije - govorimo kot o specifični folklori v komunikaciji majhne jezikovne skupine, čeprav gre po drugi strani za jasen političen program. Očitek, da gre za tipični folklorizem vzhodne Srednje Evrope temelji na dejstvu, da je program definirala zelo ozka elita z vrha nepopolne poklicne piramide. In če drži teza, da je popolna etnična (ali nacionalna) identifikacija mogoča šele po izoblikovanju popolnejše, predvsem pa pogajalsko sposobne poklicne piramide, potem je primer slovenskih dežel jasen. Vemo namreč, da se je v "Sloveniji" konstituirala takšna elita, ki je bila načelo podrejenosti sposobna preartikulirati v dogovorno šele konec prejšnjega oz. na začetku 20. stoletja. Ob tem pa moramo upoštevati

še to, da so njegovo kasnejše udejanjenje omogočile predvsem izjemne in ugodne razmere ob razpadu monarhije.

Drugi značilni simptom podrejenosti je nezmožnost uravnavanja kulturnega razvoja na podlagi načela premoči večine, pa naj bo to v zgodnji ali kasnejši intenzivni fazi modernizacije. Vpliv ali učinek je bil ravno nasproten, saj se je delež slovensko govorečega prebivalstva v petdesetih letih po ljudskem štetju iz l. 1846 celo zmanjšal za 12%, in sicer 88,9% na 76,9%. (Mimogrede naj opomnim, da zmanjšanje ne gre na račun germanizacije ali radikalnih sprememb v razmerju nataliteta mortaliteta, temveč na račun intenzivnega izseljevanja Slovencev. V sorazmerju so jih namreč prehiteli samo še Irci in Luksemburžani). Toda tudi teh slabih 77% bi v izenačenem razmerju gospodarske in politične moči zadostovalo za jasno prevlado slovensko-govorečega prebivalstva. Vzrok za tako izrazito nesorazmerje med dostopom do politične moči in gospodarskih resursov in dejansko nacionalno sestavo prebivalcev (Slovenci, Nemci, in Italijani) in s tem za zamudo v celoviti družbeni artikulaciji je torej kulturno določen. Pod kulturo namreč uvrščam tudi to, da je bilo v dokazljivo multikulturni družbi zelo malo interkulture prakse. (Pojem interkulturalizem si sposojam pri Vjeranu Katunariću, ki takrat, ko govori o interkulturni družbi, misli na prepletanje različnih kultur znotraj multikulturalnega okolja). Če se je namreč z uvedbo slovenščine kot jezika poučevanja v temeljnih šolah (v obdobju med 1846. in 1856. je le v 15 od 82 "osnovnih" šol pouk potekal v drugem jeziku - najpogosteje v nemščini) ter v štiridesetih letih s priznanjem pridevnika "slovenisch" namesto "windisch" ta praksa deloma nakazovala, pa je bila dokončno pokopana z propadom Badenijske jezikovne reforme... (grof Kazimir Badeni, predsednik avstrijske vlade med letoma 1895 in 1897, v parlamentu ni dobil večine za to, ker bi formaliziral češčino kot tretji uvodni jezik monarhije).

S tem je propadla tudi zadnja, najmanjša možnost za nacionalno in politično in s tem širšo kulturno artikulacijo slovensko govorečega prebivalstva v prejšnjem stoletju, hkrati pa tudi možnost, da bi znotraj monarhije takšna artikulacija sploh nastala. Ali, kot rečeno, da bi se ob uveljavitvi in zasidranju konkretnih modernizacijskih učinkov družba tudi širše kulturno modernizirala.

Kar pa zadeva konkretnije - pa hkrati tudi dolgoročneje - umeščanje Slovenije znotraj razprave "center-periferija" pa zastopam stališče, da so, gledano iz perspektive "daljšega trajanja" "Slovenijo učili" ali "se je učila" življenja (in preživetja) med dvema centroma. Med Dunajem, ki je bil tako politični kot tudi gospodarski in kulturni center, referenčna točka in osrednji promocijski kanal, ter drugim centrom iz polpretekle dobe, ki pa je bil zgolj administrativno-politični center. Zaradi tega, predvsem pa zaradi zamika v modernizaciji in pripadnosti drugemu kulturnemu krogu, svoje gospodarske in kulturne vloge centra v odnosu do Slovenije ni mogel uveljaviti niti v obdobju po II. vojni, kaj šele v obdobju med obema vojnama.